

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илимий-методикалық журнал

2024

5/1-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоқарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз ғәм хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

5/1-сан 2024
сентябрь

Шөлкемлестіріушілер:

*Қарақалпақстан Республикасы Халық билимлендириу Министрлиги,
ӨЗПИИ Қарақалпақстан филиалы*

Редактор:

А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ	Асқарбай НИЯЗОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ	Сабит НУРЖАНОВ
Айтмурат АЛЬНИЯЗОВ	Захия НАРИМБЕТОВА
Сапардурды АБАЕВ	Хушбоқ НОРБҰТАЕВ
Адхамжон АБДУРАШИТОВ	Уролбой МИРСАНОВ
Хайрулла АЛЯМИНОВ	Сафо МАТЧОН
Мавлюда АЧИЛОВА	Шукурулло МАРДОНОВ
Азизжан АБДАЗИМОВ	Абдулхамид МИРЗАЕВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ	Камаладин МАТЯКУБОВ
Алишер АЛЛАМУРАТОВ	Гулзабира БАБАШЕВА
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ	Барлықбай ПРЕНОВ
Интизар АБДИРИМОВА	Қалыбай ПРИМБЕТОВ
Тўлқин АЛЛАЁРОВ	Раъно ОРИПОВА
Марифжон АХМЕДОВ	Бахтиёр РАХИМОВ
Умида БАХАДИРОВА	Норим РАХМАНОВ
Фархад БАБАШЕВ	Муқаддас РАХМАНОВА
Ботир БОЙМЕТОВ	Светлана СМЕРНОВА (Москва, Россия)
Гулзода БОЙМУРОДОВА	Феруза САПАЕВА
Шахло БОТИРОВА	Мухаббат САЛАЕВА
Комил ГУЛЯМОВ	Қаххор ТУРСУНОВ
Маманазар ДЖУМАЕВ	Амина ТЕМИРБЕКОВА
Асқар ДЖУМАШЕВ	Нурзода ТОШЕВА
Дилдора ДАВРОНОВА	Қуанишбек ТУРЕКЕЕВ
Мухтар ЕРМЕКБАЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Тажибай УТЕБАЕВ
Алишер ЖУМАНОВ	Саодат ТОШТЕМИРОВА
Гүлнара ЖУМАШЕВА	Амангелди УТЕПБЕРГЕНОВ
Холбой ИБРАГИМОВ	Мамбеткерим ҚУДАЙБЕРГЕНОВ
Шохида ИСТАМОВА	Амангелди КАМАЛОВ
Умида ИБРАГИМОВА	Ризамат ШОДИЕВ
Алима КЕНЖЕБАЕВА (Тараз, Қазақстан)	Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Азамат КАМАЛОВ	Рустам ФАЙЗУЛЛАЕВ
Джавдод ПҰЛАТОВ	Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Ярмухаммат МАДАЛИЕВ (Шимкент, Қазақстан)	Тармиза ХУРВАЛИЕВА
Меруерт ПАЗЫЛОВА	Умид ХОДЖАМҚҰЛОВ
Пердебай НАЖИМОВ	Жавлонбек ХУДОЙБЕРГЕНОВ
	Гулрухсор ЭРГАСHEVA
	Гавхар ЭШЧАНОВА
	Қонысбай ЮСУПОВ

МАЗМУНЫ

ТИЛ ХАМ АДЕБИЯТ

Отениязова Х. Е. Дуньяның фольклорлық-тиллик картинасында «үй» концепти (Қарақалпақ фольклоры материаллары мысалында)	7
Aytbayev D.T. Lingvistik belgining ichki va tashqi tuzilishi o'rtasidagi munosabat	14
Kabulova D., Salomova G. Connection of phonetics with other sciences	19

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Sabirova M., Il'yasova Z. Xalq og'zaki ijodi orqali oilada farzandlarni kitobxonlikka tarbiyalash	26
Саби́рова М.Г. Тоҳир Малик асарларида оилавий тарбия масалалари	30
Shodmonova S.M. Differensial ta'lim va uning o'ziga xos jihatlari pedagog olimlar nigohida	34
Qo'chqarov D.U. Professional ta'lim tizimi o'quvchilarining raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish	40
Aliqulov A. Ta'limda SMART texnologiyalarni qo'llash muammo va yutuqlari	45
Ismatova Sh. Raqamli pedagogik ta'limda zamonaviy baholash texnologiyalar	52
Mirzukurlov M.M. O'quvchilarda kreativ kompetensiyani rivojlantirishda o'qituvchining roli	56
Meliboyev A.R. Raqamli iqtisodiyot sharoitida professional ta'lim tizimi pedagoglarining raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish	62
Siddiqova S. G'. Ish beruvchilar va ta'lim muassasalarining ijtimoiy hamkorlik munosabatlari	68
Матякубов К.К., Тошкенбоева К., Усмонова Н., Таджидинова М. МДХ мамлакатларида технологик таълим тараққиёти	74
Матякубов К.К. Касбга йўналтириш ишининг мактаб системаси	81
Xalmatov L.N. Ta'lim-tarbiya jarayonini texnologiyalashtirish va pedagog xodimlar kasbiy mahoratini oshirish tizimi samaradorligini oshirishning tashkiliy pedagogik asoslari	87
Voxidov E.R. Darsda nazariya va amaliyot uyg'unligi fizika ta'limi sifatini kafolatlovchi asosiy omil	91
Abdraimova B.B. Bo'lajak biologiya o'qituvchisi diagnostik faoliyatining tabiiy yo'nalishlari	101
Тошманов Н. Мактаб биология дарсларида термин – атамалардан фойланиб ўзлаштириш самарадорлини ошириш йўллари	107
Abdurasulov J. Harbiy ta'lim jarayoniga pedagogik va psixologik texnologiyalarni joriy etish	116
Janbayeva M.S. Talabalarining kasbiy mobilligini shakllantirishga ta'sir etuvchi omillar	121
Aytbayeva G.Ye. Bag'rikenglik inson faoliyatini tartibga soluvchi axloqiy tamoyildir	127
Fayziyeva X. O'quvchilarda nutqiy-me'yoriy axloqni shakllantirish usullari	132
Shonazarova S.R. O'quv jarayonida geografik tushunchalarni falsafiy aksiologik yondashuv asosida takomillashtirish mazmuni	138
Qulmo'minov O'S. Ona tili o'qitishda o'quvchilarning kreativ ko'nikmalarini modellashtirish vositasida rivojlantirish	144
Исмайллов А.С. Таълим муассасаларида ёшларни миллий қадриятлар руҳида тарбияловчи парадигмалар	150
Qunnazarov A.Q. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining dars jarayonida pedagogik dasturiy vositalardan foydalanish	157
Esonturdiyev M.N., Qaynarova I.V. Talabalarda o'z-o'zini rivojlantirish va pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish usullari	164
Musurmonov R. O'quvchilarning darslarni o'zlashtirmasligiga nima sabab?	174
Kurbanova A.T. San'at ta'limida raqamli transformatsiyani joriy etish dolzarb pedagogik muammo sifatida	178

O'QUVCHILARNING DARSLARNI O'ZLASHTIRMASLIGIGA NIMA SABAB?

Musurmonov R.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti "Maktab menejmenti"
kafedrasi dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi.*

Tayanch so'zlar: o'quvchilar, dars, o'zlashtirmaslik, bilim, ko'nikma, malaka, individual qiziqish, xorijiy ilg'or tajriba, fanlarni chuqurlashtirib o'qitish, differensial ta'lim, individual yondashilmaslik.

Ключевые слова: учащиеся, урок, недостаточность усвоения знаний, умений, компетенций, индивидуальный интерес, передовой зарубежный опыт, углубленное преподавание предметов, дифференцированное обучение, отсутствие индивидуального подхода.

Key words: students, lesson, lack of mastery, knowledge, skills, competence, individual interest, foreign best practice, in-depth teaching of subjects.

Резюме:

Maqolada umumta'lim maktablari o'quvchilarining fanlarni o'zlashtiraolmaslik sabablari va ularning yechimlariga doir ilmiy-pedagogik tavsiyalar berilgan.

Резюме:

В статье даны научно-педагогические рекомендации о причинах неспособности учащихся к освоению предметов и их решениях.

Summary:

The article provides scientific and pedagogical recommendations on the reasons for students' inability to master subjects and their solutions.

Ma'lumki, qonunchilikda har bir o'quvchi u qaysi sinfda o'qishidan qat'iy nazar barcha fanlardan Davlat ta'lim standart (DTS) lari talablari darajasidagi bilim, ko'nikma va malaka (BKM)larni o'zlashtirishlari shartligi belgilab qo'yilgan. Ko'p yillik amaliyot va ilmiy-pedagogik tajribalarimizdan ma'lumki, ana shu minimal talabni umumta'lim maktablari o'quvchilarining atigi 20-30% bajarib, qolgan o'quvchilar BKM larni o'zlashtirishda hamon qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. Bunday ayanchli ahvolni asosiy sababi nimada ekanligi ko'pchilikni tashvishga solayotganligi turgan gap.

Gap shundaki, o'quvchilarning fanlarga bo'lgan individual qiziqish, iqtidor va imkoniyatlari o'rganilmasdan hamma fanlarni barcha o'quvchilarga

bir xil talab asosida o'zlashtirilishini talab qilish mumkin emas. Masalan, matematika va aniq fanlarga iqtidori bo'lgan o'quvchilar uchun boshqa fanlarni o'zlashtirishga moyillik pastroq bo'lishi, bu toifadagi o'quvchilar uchun shu fanlarni chuqurlashtirib o'qitishdan ta'lim oluvchilar zerikishmaydi va bir necha soatga orttirilgan o'quv yuklama ham ularga og'irlik qilmaydi.

Shuningdek, gumanitar va ijtimoiy fanlarga qiziqadigan o'quvchilar uchun esa matematika va boshqa aniq fanlarga iqtidor past bo'lishi olimlar tomonidan isbotlangan. Bizning ta'lim tizimimizdagi asosiy nuqson ham shundaligi, ko'p yillardan beri ahvolni o'nglash zarurligi to'g'risida munosabat bildirilib kelinayotganligiga qaramasdan mas'ullar tomonidan hamon befarqlik hukm surmoqda. Xorijiy ilg'or tajribalarni o'rganish, differensial (tabaqalashtirilgan) ta'limga o'tish zarurati allaqachon yetib kelgan. Afsuski, maktab rahbarlari va ta'limni boshqarish yuqori tashkilotlari mutasaddilari mavjud imkoniyatlardan foydalanish orqali raqobatbardosh bitiruvchilarni tayyorlash imkoniyatini qo'ldan boy bermoqdalar. Natijada maktab o'quvchilarining BKMLarni o'zlashtirish samaradorlik darajasi xalqaro talablarga javob bermaydi. Buning isboti sifatida o'tgan o'quv yilida o'quvchilar bilimni baholashning xalqaro PISA monitoringi natijalari yoki o'tgan o'quv yilida oliy ta'lim muassasalariga kirish uchun abituriyentlarning yarmidan ko'pi test natijalarining qoniqarsiz baholanganligini keltirish mumkin.

Mulohazalarimizni davom ettirib, darslarni o'zlashtirmaslik – bu o'quv dasturida nazarda tutilgan bilimlarning o'quvchi tomonidan qoniqarli darajada egallanmasligidir. Bu holatni oldini olishda avvalo uning kelib chiqish sabablari aniqlanishi lozim. Bu sabablar ichki va tashqi bo'lishi mumkin.

Tashqi sabablar birinchi galda ijtimoiy, ya'ni ta'lim jarayonining talab darajasida tashkil etilmaganligi (darslarning qiziqarli o'tilmasligi, o'quvchiga individual yondashilmaslik, yuklamalarning ko'pligi, o'quv faoliyati usullarining yetarli darajada shakllanmaganligi)dir. O'zlashtirmaslikning asosiy sabablaridan biri esa o'quvchilarning salomatlik darajasi bilan bog'lash mumkin. Chunki u yoki bu kasalliklarga chalingan jismoniy va ruhiy jihatdan nosog'lom bolalar o'quv yuklamalarini o'zlashtira olmasliklari mumkin, bu o'quv jarayonini tashkil etishda o'qituvchilar tomonidan albatta, inobatga olinishi zarur.

Ichki sabablarga ko'ra o'quvchi intellektining past darajada rivojlanganligi, o'quvchining ta'limga munosabatining, bilim olishga nisbatan motivatsiyasining shakllanmaganligi, o'quvchida irodaviy sifatning sust rivojlanganligi kabilarni kiritish mumkin. Bunga esa aksariyat hollarda kam ahamiyat beriladi. Shu o'rinda K.D. Ushinskiyning: "O'quv jarayoni faqatgina o'quvchining qiziqishlari

inobatga olingan holda tashkil etilsa, irodaning mustahkamlanishiga yordam beradi, chunki ta'limda hamma narsa ham qiziqarli emas, va ko'p narsalarga kuchli iroda orqali erishish mumkin" degan so'zlarni keltirish mumkin.

Past o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlashda o'qituvchi ma'lum darajadagi kompetentlikka ega bo'lishi, uning bu kamchiliklarni bartaraf etishdagi faoliyati natijasining samaradorligini belgilaydi. O'quvchilarga individual yondashish o'qituvchidan eng maqbul bo'lgan pedagogik tamoyillarni, innovatsion ta'lim metodi va texnologiyalarini tanlashni talab etadi. Ularni amalga oshirishda esa o'qituvchi o'quvchining individual-psixologik xususiyatlarini bilishi hamda uning muvaffaqiyatli o'qishi uchun halal beradigan omillarni inobatga olishi, darsda loyihalash metodi- pedagogikaning pragmatik yo'nalishiga asoslangan holda, ta'lim jarayonida o'quvchilarga beriladigan amaliy topshiriqlarni loyihalash va ularni o'quvchilarning bajarishlari jarayonida bilim va ko'nikmalarini namoyon qilishlarini ta'minlovchi ta'lim shaklidan foydalanish. Loyihalash asosida oldindagi faoliyat modelini tuzish, mavjud sharoitlarda o'rnatilgan vaqt mobaynida yo'l va vositalarni tanlash uchun, maqsadga erishish bosqichlarini ajratish, ular uchun alohida vazifalarni shakllantirish, o'quv axboroti va qaytar aloqani yetkazish vositasi va yo'llarini aniqlash. Metodik kompetentlik – pedagogik jarayonni metodik jihatdan oqilona tashkil etish, ta'lim yoki tarbiyaviy faoliyat shakllarini to'g'ri belgilash, metod va vositalarni maqsadga muvofiq tanlay olish, metodlarni samarali qo'llay olish, vositalarni muvaffaqiyatli qo'llashi kerak.

Past o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlashda o'qituvchining vazifalari quyidagilarni tashkil etadi:

- O'quv yilining boshida o'quvchining fanlarning o'zlashtirish darajasini aniqlab olish;
- Darslarda so'rovning turli usullaridan (og'zaki, yozma, individual) foydalanish;
- Muntazam ravishda o'tilgan mavzularni so'rab turish va ularni o'z vaqtida baholash;
- Bolalarga qo'yilgan bahoni izohlash;
- Nazorat ishlari yordamida aniqlangan bilimlardagi yetishmovchilik va bo'shliqlarni bartaraf etish va takroran nazorat ishi o'tkazish;
- Fan o'qituvchilari o'z fani bo'yicha biror bir mavzuni o'quvchi o'zlashtirib olishi uchun real vaqt belgilishi va zaruriy hollarda esa ularga yordam va maslahat berish;
- Fan o'qituvchisi, sinf rahbari o'quvchining ota-onasiga past o'zlashtirishi, dars intizomiga rioya qilmayotganligi to'g'risida xabardor qilish;

- O‘qituvchi o‘quvchining bahosini uning xulqi yomonligi uchun pasaytirmasligi, aksincha, boshqa ta’sir usullarini qo‘llashi.

Maktab psixologi o‘z navbatida o‘quvchining imkoniyatlari va bu imkoniyatlarni optimal tarzda rivojlantirishi uchun o‘z faoliyatini bosqichma bosqich amalga oshirishi lozim. Ya’ni:

- Birinchi bosqichda o‘quvchi haqida dastlabki ma’lumotlarni to‘plash (dars vaqtida va darsdan tashqarida o‘quvchining xulqini kuzatish);
- Ikinchi bosqichda o‘zlashtirmaslik sabablarini aniqlash uchun psixologik tashxis o‘tkazish;
- Uchinchi bosqichda olingan ma’lumotlarni solishtirish va o‘zlashtirmaslik sabablarini aniqlash;
- To‘rtinchi bosqichda esa o‘quv faoliyatini takomillashtirish uchun vositalarni topishga ko‘maklashish.

Sinf rahbari va maktab psixologi o‘quvchining past o‘zlashtirish sabablarini aniqlash va bartaraf etishda hamkorlikda faoliyat yuritishlari o‘z samarasini beradi. O‘quv motivatsiyasini shakllantirish yo‘llarini aniqlash uchun o‘quvchilarning o‘quv predmetiga bo‘lgan munosabatini o‘rganish maqsadga muvofiq. Bunda mutaxassislar tomonidan taklif etilgan va amaliyotda sinab ko‘rilgan mavjud metodikalardan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘lur edi.

Adabiyotlar:

1. Azizxodjaeva H. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. - T.: «Fan va texnologiyalap», 2006. -39-45-b.
2. Ishmatov K. Pedagogik texnologiyaning nazariy asoslari. II «Ta’lim muammolari», 1999, 1-2 conlap. -54-57-b.
3. Olimov K.T., Ashypova S.Yu. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari. - T.: Fan va texnologiyalap», 2007. -87-b.
4. Turdiev Sh.R., Keldiyorova M.F. ta’lim jarayonini tizimli yondashuv asosida pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda tashkil etish// Zamonaviy ta’lim j. 2019, 12(85)
5. Musurmonov R., Musurmonova M. Ta’lim muassasalarini zamonaviy boshqaruv tizimiga qo‘yilgan talablar // Муғаллим ҳәм ўзликсиз билимландириў ж. Нөкис 5/3-сан 2023.